

תפארת לישראל

ספר היובל

לכבוד

ישראל פרנצוס

בעריכת

יעקב רוט

מנחם שמלצר

יעקב פרנצוס

תפארת לישראל: ספר היובל לכבוד ישראל פרנצוס

© כל הזכויות שמורות לבית המדרש לרבנים באמריקה תש"ע, 2010

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, מגנטי או מכני, לרבות צילום, מיזעור או הקלטה, ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב הספר: יונתן קרמר

סידור ועימוד: מיילס כהן

ISBN-13: 978-0-87334-151-6

תוכן

1	פתח דבר
1	יחסה של "מכילתא דמילואים" לעיקר הספרא אברהם גולדברג
21	המילים היווניות במדרש בראשית רבה מנחם הירשמן
35	עיון וביקורת בשיטת פרנצוס על הגדרת המונח "פגום לכהונה" בתלמוד הבבלי והגורמים למחלוקת ראשונים בנושא י"ש מילגראם
43	דברים כהווייתם או דברי הבאי "החרש היה לבם" – ר' אמי ו"קדמוניות המקרא" מרדכי עקיבא פרידמן
51	עטרה ליושנה עיון מתודולוגי בגלגוליהן של שתי משניות (שבועות פ"ד מ"ו, פ"ה מ"ד) שמא יהודה פרידמן
63	שתי ברייתות בשכירות פועלים יעקב פרנצוס
89	לסדר המשניות במסכת הוריות צבי אריה שטיינפלד
115	"הלל הגדול" – ההלל המקורי של ליל הסדר מוטי ארד
169	מוקצה למצווה משה בנוביץ

183	בין מרים למריה כיצד הייתה מרים לדמות האישה האידיאלית בספרות חז"ל? אברהם גרוסמן
195	אין לו שמירה אלא סכין ירחמיאל ברודי
207	השימוש במדעים בספרות התשובות במאה העשרים דוד גולינקין
219	תשובות הגאונים מן הגניזה על מסכת עירובין וסוגיות אחרות בתלמוד הבבלי נחמן דנציג
235	"אין נהרגין מן הדין" פרק בתפיסת ההלכה של הרמב"ם דוד הנשקה
255	פסח שני – תשלומים או רגל בפני עצמו? הרב יהודה עמיטל
263	חמדת שב"תמול שלשום" – מעין "משכיל אמצעי" אברהם הולץ
275	פיוט יוצר לנישואין לרבנא קלונימוס הבחור בן רבנא יהודה מנחם ח' שמלצר
289	השפעת גירוש ספרד על נוסח התפילה יוסף תבורי
309	ביבליוגרפיה פרסומי ישראל פרנצוס

Contents

- vii Preface
- ix Abbreviations
- 1 Israel Francus
A Biography
YITZCHAK FRANCUS
- 5 Israel Francus
A Personal Tribute
ISMAR SCHORSCH
- 7 Professor Israel Francus
An Appreciation
LEONARD R. LEVY
- 13 *Ribbono shel 'Olam / God, Dominus: What Does It Mean?*
JOSÉ FAUR
- 31 “Bury My Coffin Deep!”
Zoroastrian Exhumation in Jewish and Christian Sources
GEOFFREY HERMAN
- 61 The Adiabenean Royal Family in Rabbinic Literature of Late Antiquity
RICHARD KALMIN
- 79 The Sabbath As a Sanctuary in Space
DAVID KRAEMER
- 93 The Decisive Shift: From Geonim to Rabbi Yitshak Alfasi
LEONARD R. LEVY

- 131 Textual Criticism As a Prerequisite for the Study of Rabbinic Thought
*On God Not Giving Recompense for Fulfilling Commandments and
on the Immutability of the Created World*
CHAIM MILIKOWSKY
- 153 “Like Torah Scrolls That Are Rolled Up”:
The Story of the Death of Rabbi Eliezer in Sanhedrin 68a
DEVORA STEINMETZ
- 181 “So Why Did the Sages Say, ‘Until Midnight?’”
On M. Berakhot 1:1
BURTON L. VISOTZKY
- 189 Applying Jewish Law to New Circumstances
ELLIOT N. DORFF
- 201 Caesarean Birth and *Pidyon Haben*
MAYER RABINOWITZ
- 207 *Gufei Torah*: The Limit to Halakhic Pluralism
JOEL ROTH

עיון וביקורת בשיטת פרנצוס

על הגדרת המונח "פגום לכהונה" בתלמוד הבבלי
והגורמים למחלוקת ראשונים בנושא

י"ש מילגראם

מעמדם של הנולדים מ"נישואי תערובת" – בין בת ישראל עם נכרי בין בן ישראל עם נכרית – הקדיש בעל היובל, הר"י פרנצוס, מאמר מאלף הסוקר את השיטות הבאות בכל ספרות חז"ל ופרשנותה.¹ עם זאת, יש מקום להוסיף על דבריו, ובמיוחד בשני פרטים: הגדרת "פגום לכהונה" בבבלי, וברור הגורמים למחלוקת ראשונים בנושא. בטוח אני שפרופ' פרנצוס יראה בעין יפה ניסיון להרחיב את הדיון בנושא חשוב זה, אם כי מזווית ראייה שונה משלו.

א

על השאלה מהו מעמדו של הנולד מנכרי הבא על בת ישראל כבר הראה הר"י פרנצוס בצדק שבין במקורות תנאיים ובין בשיטות התנאים ששקועות בבבלי ובירושלמי "רוב התנאים המחויים את דעתם בעניין סוברים שהנולד מנכרי וישראלית הוא ממזר".² והוסיף, שיש מחלוקת אמוראים בנידון ויש אמוראים (בין בבבל בין בארץ ישראל) שסוברים שהנולד ממזר ויש שסוברים שהוא כשר לגמרי.³ נוסף לכך, נקבעה בירושלמי קידושין (פ"ג הי"ב, סד ע"ד, ובמקבילות⁴), דעה שלישית (פעמיים בשינויים קלים) הסוברת שהנולד כשר אבל "פגום לכהונה" (= אסור בחיתון

חלק מן הדברים דלהלן מתבסס על פרק מתוך עבודת הדוקטור שלי (בשינויים והוספות) שנכתבה בהדרכתו של פרופ' שמא יהודה פרידמן – ראה י"ש מילגראם, פירוש ביקורתי לבכורות פרק ח' – חלק ראשון, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ו, עמ' 81-93. אני מודה לידידי מר י' רוגוף שהציע לי לכתוב מאמר זה.

1 ראה י' פרנצוס, "מעמד הנולדים מנישואי תערובת במקורות חז"ל", סידרא ד (תשמ"ח), עמ' 89-110.

2 שם, עמ' 101; וראה עמ' 98 ואילך. המחבר הצביע גם על התנא ר' שמעון, שהוא יוצא מן הכלל – ראה שם.

3 שם, עמ' 101-102.

4 למקבילות ראה שם, עמ' 99-100.

עם כוהן): "ר' יעקב בר אחא ר' שמעון בר בא ר' יהושע בן לוי בשם ר' גמליאל בר'. הוולד אינו לא כשר ולא פסול אלא מזוהם (= פגום לכהונה)".⁵ דעה זאת חוזרת בסוגיית הבבלי ביבמות מה ע"א, ואף שם נזכר ר' יהושע בן לוי:

גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר?! אלא אמר רב יוסף: רבי היא. דכי אתא רב דימי, אמר רבי יצחק בר אבודימי: משום רבינו [= רבי] אמרו גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד ממזר, רבי יהושע בן לוי אומר הולד מקולקל. למאן? אילימא לקהל, הא אמר רבי יהושע הולד כשר; אלא לכהונה. דכולהו אמוראי דמכשרי מודו שהולד פגום לכהונה מק"ו מאלמנה: מה אלמנה לכהן גדול שאין איסורה שוה בכל בנה פגום, זו שאיסורה שוה בכל אינו דין שבנה פגום?!

כלומר, לפנינו שתי דעות בדינו של הנולד מנכרי או עבד הבא על בת ישראל: או שהוולד ממזר או שהוא כשר אבל פגום לכהונה. כבר הראה פרנצוס שה"אמוראי היחיד שנקוב בשם שתופס שיטה זו [= שהוולד פגום לכהונה] הוא ר' יהושע בן לוי. בבבלי הוא בעל השיטה, אבל בירושלמי הוא רק המוסר שיטה זו.⁶ בבבלי ניתן להצביע על מימרתו של ר' יהושע בן לוי – "רבי יהושע בן לוי אומר הולד מקולקל"⁷ – ועל פיתוח בעל סתם התלמוד, שכן רק ברובד הסתמאי אנו עדים לפיתוח השאלה מי נולד מקולקל או פגום.⁸ ועוד, ברובד הסתמאי מובא "קל וחומר" להוכיח את השיטה שיש פגם לכהונה בוולד הנולד מן הנכרי או מן העבד לפי כל האמוראים המכשירים: "דכולהו אמוראי דמכשרי מודו שהולד פגום לכהונה מק"ו מאלמנה". הווה אומר, שברובד הסתמאי בבבלי שימשה השיטה הארץ ישראלית שנקבעה כאן בשם ר' יהושע בן לוי תשתית לבניית הדיון הסתמאי.⁹

אצל רבותינו הראשונים נתפרשה הסוגיא בשני אופנים שונים לגמרי. ביבמות שם, ד"ה שבנה פגום, פירש רש"י כך: "ובנה פגום לאו דוקא... אלא משום בתה נקט דאם תלד בת פסולה לכהונה". כלומר, על לשון התלמוד "בנה פגום" אומר רש"י שאין לפרש את הדברים לפי פשוטם, ולדעתו אין פגם לכהונה בבנים אלא רק בבנות, שיטה שמבוססת על מה שמצאנו שבירושלמי ובשאר המקומות בבבלי יש פגם רק לבנות ולא לבנים (אבל ראה להלן). הווה אומר, שאם נכרי בא על בת ישראל והיא יולדת בת, בת זו אסורה להינשא לכהן. בניגוד לשיטת רש"י סבור הרמב"ן שיש פגם לכהונה גם בבנים: "נראה לי כיון דגמר ק"ו מאלמנה כאלמנה מה אלמנה יש לה דורות אף זה הפגום ואם בא על הכהנת ועל הלוייה

5 הירושלמי מובא כאן על פי מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 1176–1177. על גירסת דיבור זה ראה פרנצוס (לעיל, הע' 1), עמ' 99–100, ובייחוד הערה 83 שם. על פירוש המילה "מזוהם" כ"פגום לכהונה" ראה להלן מה שכתבתי בשם הגר"ש ליברמן.

6 פרנצוס (שם), עמ' 102.

7 ככל הנראה, המילה "מקולקל" באמת מתפרשת שהוולד "פגום לכהונה", וכך יוצא מן ההשוואה לדברי הירושלמי, ששם ר' יהושע בן לוי הוא המוסר שיטה זו. והשווה פרנצוס שם, עמ' 103.

8 ראה פרנצוס (שם), עמ' 102 שכתב זאת: "אולם הדברים נאמרים על ידי סתם הגמרא". ובנספח (עמ' 105–106) על פי ציורו את הסוגיא, כך משמע. ועוד, בהמשך דבריו על הסוגיא הנידונה הוא כותב בפירוש ש"הסתם מתחיל במשא ומתן בדברי רבי יהושע בן לוי" (עמ' 106; ההדגשה שלי – יש"מ). וראה גם שם בהמשך הדברים את סברתו בהשתלשלות הסוגיא.

9 על מסורות ארץ ישראליות וסתם התלמוד ראה ש"י פרידמן, השוכר את האומנין, הנוסח, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 15–18 והספרות המצוינת שם.

וישראלית בתו פסולה לכהונה¹⁰. הווה אומר, שלרמב"ן יש פגם בבנים – כלומר, הבן הנולד מנכרי הבא על בת ישראל פגום ואסור לו להשיא את בתו לכהן¹¹. הרמב"ן מבסס את שיטתו על הופעת הלימוד מ"קל וחומר": אם נלמד עניין נכרי הבא על בת ישראל מאלמנה לכהן גדול, אם כן כשם שלא למנה יש פגם ל"דורות" כך לנכרי הבא על בת ישראל יש פגם ל"דורות"¹². נמצאנו למדים אפוא שלפי סברת הרמב"ן יש חילוק בין הבבלי והירושלמי: שלפי סוגיית הבבלי כאן אפשר יהיה לסבור שיש פגם אף בבנים, ולא רק בבנות, ואילו בירושלמי מפורש שיש פגם רק בבנות¹³. פרנצוס מצרף את מציאות ה"קל וחומר" ברובד הסתמאי עם ההבנה שרק משם לדעתו ניתן יהיה לרמב"ן ללמוד פגם לכהונה בבנים: "ואם אין לימוד מאלמנה אין שום סיבה לומר, כשיטת הרמב"ן, שבפגם בבבלי הכוונה היא הן לבן הן לבת, ויוצא שהבבלי חולק על הירושלמי, שם נאמר במפורש שזה שייך רק לבת"¹⁴.

ותרתי משמע: אחת מפורשת ואחת משתמעת. המפורשת: פרנצוס כותב בפירוש שאליבא דרמב"ן החילוק בין הבבלי והירושלמי – אם יש פגם לכהונה בבנים אם לאו – מבוסס על ה"קל וחומר" ביבמות. כלומר, בלי "קל וחומר" זה לא יהיה חילוק בין התלמודים. והמשתמעת: שמאחר שה"קל וחומר" הוא ברובד הסתמאי שבבבלי ניתן לומר שאין לנו עדות מאמוראי בבל לשיטה שיש בבנים פגם לכהונה. להלן נעיין בשתי מסקנות אלו ובמרכז דיונו תעמוד הסוגיא בבכורות מזו ע"א. ואף על פי שהסוגיא עוסקת רק בעקיפין בעניין מעמד הנולדים מייחוס תערובת, נראה שעיון בה יאיר את עינינו ביחס להגדרת המונח "פגום לכהונה" בבבלי והשווה למחלוקת הראשונים.

ב

וכך למדנו בבכורות:

אמ' רב אדא בר אהבה: לוייה שילדה בנה פטור מחמש סלעים. דאיעבר¹⁵ ממאן? אילימא דאיעבר מכהן ומלוי מאי איריא לוייה? אפילו בת ישראל נמי! אילא דאיעבר מישראל, "למשפחתם לבית אבתם" אמ' רחמנא! אמ' רב פפא: דאיעבר מגוי; ולא תימא אליבא דמאן דאמר אין מזהמין את הוולד, אפילו למאן דאמ' מזהמין את הולד לוי פסול מיקרי¹⁶.

10 חידושי הרמב"ן על יבמות, מהד' הרש"ר, ירושלים תשמ"ז, עמ' קנה.

11 על שיטות הראשונים ראה ר"י וויינברג, שרידי אש, ג, ירושלים תשכ"ו, ס' ח, עמ' כב ואילך.

12 ראה מה שהעיר פרנצוס (לעיל, הע' 1) בעמוד 103 והערה 109 על שיטת הרמב"ן; ועל ה"קל וחומר" ושיטת הרמב"ן לעומת שיטת רש"י ראה שם בנספח, עמ' 106 הע' 15, עמ' 107 הע' 23.

13 ראה דברי הגר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה ליבמות, עמ' 65, ודברי פרנצוס (לעיל, הע' 1), עמ' 106 הע' 15, עמ' 107 והע' 23.

14 שם, עמ' 107.

15 כך בכל עדי הנוסח – ראה מילגראם (לעיל, הערת פתיחה), עמ' 224–226. והמילה "איעבר" היא "נתעברה" בעברית. אמנם, היינו מצפים בארמית בבלי ל"צורה" "איעברא", כפי שבא בכמה מקומות בתלמוד – כגון "ואיעברא", ביבמות מב ע"א כ"י מוסקבה גינזבורג 594 – אך הצורה שלפינו גם כן ידועה, בכתבי יד ובדפוסים, כגון יבמות לד ע"ב, בכ"י מינכן, "הוא תמר בביתא ראשונה איעבר"; סנהדרין סט ע"א, בדפוס וילנא, "אילימא דאיעבר בתר דאייתי שתי שערות"; ועוד.

16 על פי קטע גניזה, אוקספורד (Heb. c. 17) 2661/32. לתיאור מלא של הקטע ראה מילגראם (שם), עמ' 4–5, וכן במאמרי, "סוגיית 'מת הבן בתוך שלשים' – עיון בבכורות מט ע"א", חכמת בת שבע – ספר זכרון לבת שבע סמואלס, בעריכת ברי וומפדיימר, הובוקן תשס"ט, עמ' 22.

על הנאמר "אין מזהמין את הוולד" פירש רש"י (ד"ה ולא תימא) שהוולד הולך אחר האם והוא כשר, כלומר אינו ממזר, ואילו על הנאמר "מזהמין את הוולד" פירש רש"י (ד"ה "מזהמין את הוולד") שהוולד הולך אחר האב, כלומר הוא ממזר. לעומתו, התוספות (שם, ד"ה ולא) פירשו להפך. כלומר, לפי התוספות הכוונה ב"אין מזהמין" היא שהולכים אחר האב והוולד כשר, והכוונה ב"מזהמין" היא שהולכים אחר האם והוולד ממזר. פירוש שלישי ל"מזהמין" בא ברמב"ן בפירושו ליבמות מה ע"א:

והיינו דגרסינן בפ' יש בכור לנחלה, אמר רב פפא דאיעבר מגוי ולא תימא אליבא . . . והאי לישנא משמע, דאיכא מ"ד אין מזהמין אותו כלל, אלא כשר גמור הוא לכהונה . . . ולמאן דאמר מזהמין היינו מאן דפסיל לכהונה, ולפיכך מיקרי לוי פסול שהוא הולך אחר אמו.¹⁷

לדעת הרמב"ן הלשונות "אין מזהמין" ו"מזהמין" פירושו שהוולד כשר ואינו פגום לכהונה¹⁸ או שהוא פגום לכהונה. דהיינו, שאם תיוולד בת האם מותר לה להינשא לכהן, ולשיטתו של הרמב"ן אם יוולד בן האם מותר שישא את בתו לכהן.¹⁹ ואכן, הגר"ש ליברמן הוכיח שללשון "מזהמין" יש בכמה סוגיות בירושלמי משמעות של פגם לכהונה;²⁰ הוא אף מביא ראיה לשונית מן הבבלי שללשון "לוי פסול" שבסוגיא יש משמעות של פגם לכהונה.²¹ ובהתאם לכך פירש את סוגייתנו בעקבות הרמב"ן, שמדובר בפגם לכהונה. אלא שליברמן הלך בעקבות השיטה שמדובר דווקא בבת ולא בבן כאשר מדובר בפגם לכהונה: "למאן דאמר מזהמין את הולד, לוי פסול מיקרי, כוונתו דוגמת 'ישראל פסול מיקרי' (יבמות כג ע"א), שכוונתו שהולד פגום לכהונה (אם היתה בת)."²² וכן, ככל הנאמר, הביא אף פרנצוס.²³

אם כן, על בסיס הרקע הלשוני נראה נכון הפירוש שבסוגיא בבכורות מדובר בפגם לכהונה. אלא שניתן להקשות אם בהקשר סוגיא זו ניתן לדבר על בת בגדר "פגומה לכהונה". שהרי קשה בסוגיא בבכורות, שמדובר בה דווקא בפדיון הבן, לקבל את ההצעה שמדובר בבת, ועדיף לקבל

17 רמב"ן (לעיל, הע' 10), עמ' קנז. השווה בפירושו על התורה לויקרא כ"ד י', בפירושי התורה לרבינו משה בן נחמן, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים, ב, תשי"ט-תשכ"ג, עמ' קסב.

18 בין לשיטת רש"י ותוספות, שמדובר בממזרות, ובין לשיטת הרמב"ן, שמדובר בפגם לכהונה, נראה שבבכורות לא הכירו את הנאמר ביבמות מה ע"א "דכולהו אמוראי דמכשרי מודו שהנולד פגום לכהונה". על עניין זה ראה פרנצוס (לעיל, הע' 1) עמ' 103 הע' 111, עמ' 105 ואילך.

19 ראה לעיל, הע' 11-12.

20 תוספתא כפשוטה, לעיל הע' 13.

21 שם. שהרי שנינו ביבמות כג ע"א "לימא קסבר רבינא גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר. נהי דממזר לא הוי כשר נמי לא הוי. ישראל פסול מיקרי"; הכוונה בלשון "ישראל פסול" היא לפגום לכהונה. ומן הלשון שם ניתן להוכיח שאף הלשון "לוי פסול" בסוגייתנו משמעותה פגום לכהונה.

22 שם.

23 פרנצוס (לעיל, הע' 1), עמ' 103 (אלא שלא הזכיר שם את ליברמן).

את השיטה שיש פגם לכהונה אף בבנים, וכשיטת הרמב"ן²⁴ אם כן, מפליא שיש שפירשו שאנו עוסקים כאן בבת²⁵!

וקרוב לוודאי לומר שההקשר בבכורות הוא בין הגורמים למחלוקת בין הראשונים. כאמור, רש"י ותוספות פירשו שבבכורות מדובר במזרות. וניתן לדייק שהם לא פירשו שהלשון "מזהמין" עוסקת בפגם לכהונה מאחר שלדעתם אין פגם לכהונה אלא בבנות, ובהקשר של פדיון הבן לא יכלו לפרש שמדובר בשום פגם לכהונה (שיטה שסומכת על שיטת הירושלמי ורוב המקומות בבבלי). ואילו הרמב"ן הסתמך על ההקשר בבכורות, שדורש את הפירוש שיש פגם אף בבנים²⁶. דבר זה, בצירוף הלשון ביבמות "בנה פגום", הוביל לפירוש הרמב"ן, כלומר שניתן לפרש "בנה" דווקא (ולא כפירוש רש"י – ראה לעיל).

ג

עתה ניתן לבחון את המסקנות שהסיק פרנצוס. שהרי הוא הסיק שפגם בבנים למדים רק מן ה"קל וחומר" בסוגיית יבמות שבא ברובד הסתמאי, על כן לדידה יש חילוק בין הבבלי והירושלמי רק ברובד זה ואין עדות מאמוראי בבל שיש פגם לכהונה בבנים. אך מהקשר הסוגיא בבכורות – שמדובר בפדיון הבן – גם ניתן ללמוד שיש פגם בבנים, ולפיכך יש חילוק בין התלמודים. יתר על כן, אם נסבור כמו פרנצוס שהקטע "ולא תימא" הוא חלק מדברי רב פפא – שכן הוא כותב "ומכאן שרב פפא . . . מכיר²⁷" – נופלת ההצעה שלא היתה ידועה לאמוראים שיטה שיש פגם בבנים²⁸: הרי אנו עדים בבכורות למילים אלו בפי האמורא רב פפא!

אולם, למען האמת אפשר גם שהנאמר אחר דברי רב פפא, "ולא תימא", אינו חלק מדברי רב פפא עצמם אלא מדברי בעל סתם התלמוד; וכדי לבסס את דברי אציע כאן ציור הסוגיא

24 עלינו לברר עדיין אם הפגם לכהונה בבנים מתבטא כדעת הרמב"ן, דהיינו שאסור לבן שנולד מנכרי וישראלית להשיא את בתו לכהן או שאסור לבן זה לשאת בת כהן, או שיש אפשרות אחרת של פגם. על פגם חברתי כללי בבבלי ראה לאחרונה: C. Hayes, *Gentile Impurities and Jewish Identities: Inter-marriage and Conversion from the Bible to the Talmud*, Oxford 2002, p. 187. וראה כדברים אלה: S. Cohen, *The Beginnings of Jewishness*, University of California 1999, p. 282 n. 69. עדות נוספת לפגם חברתי אף אצל בני נזכרת בתורת הרמב"ם (כפי שציין כהן וציטטו באנגלית) – כך משתמע מדבריו באיגרת תימן (להלן לפי התרגום העברי באיגרות הרמב"ם, מהד' יצחק שילת, א, ירושלים תשמ"ז, עמ' קכ): "ישוע הנצרי . . . שאף על פי שהיה אביו גוי ואמו ישראלית העקר בידינו גוי ועבד הבא על בת ישראל הולד כשר ואולם נקראה 'ממזר' להפליג בחרפתו".

25 ליברמן כותב כן במפורש – ראה לעיל מה שהבאתי בשמו. ניתן לדייק מדברי פרנצוס (לעיל, הע' 1; עמ' 102–103) שאף הוא סבור כך. שהרי, כאמור, הוא הסיק שניתן לפרש שכוונת המילה "מזהמין" בסוגיא היא "פגם לכהונה" ולא העלה את האפשרות מסוגיית בכורות, שייכן שמדובר בבן. מה עוד שכאמור, פרנצוס תלה את שיטת הרמב"ן – שיש פגם גם בבנים – ב"קל וחומר" שביבמות גרידא (ראה לעיל בפנים).

26 כלומר שהרמב"ן הביא את הסוגיא מבכורות כראיה לשיטתו. וכך ניתן לדייק קצת מלשון הרמב"ן שם (הבאתי את לשונו לעיל בפנים). ולפי המהדיר שם, עמ' קנז הע' 359, "וכ"ז רבינו לשיטתו דס"ל שגם הבן פסול".

27 עמ' 103: "ומכאן שרב פפא סובר שהנולד מנכרי וישראלית אינו ממזר, אלא שהוא מכיר שתי שיטות בעניין כשרותו: האחת, שהוא כשר אף לכהונה; והשנייה, שהוא כשר רק לישראל". והשווה גם לשונו בעמוד 107 בנספח: "ואף בבבל רב פפא, בבכורות מז ע"א, הכיר מחלוקת כזו". בשני מאמרים פיתח פרנצוס את הדרישות שלו להגדרת חומר בתור אמוראי לעומת הגדרתו בתור חומר סתמאי (ראה: ' פרנצוס, "שיטת הבבלי והירושלמי בתפיסת מטלטלין לגביית כתובה (לביאורן וביורן של שתי סוגיות בבבלי)", סיני פו [תש"ם], עמ' קלו-קמו; " פרנצוס, "ביאורים ובידורים לסוגיית אחת בחייו ואחת במוותו", שם פט [תשמ"א], עמ' רמח-רנה). על שיטתו ראה לאחרונה ש"י פרידמן, "כללי ברזל או כללים גמישים?", נספח למאמרו "אל תתמה על הוספה שזכר בה שם אמוראי" – שוב למימרות האמוראים וסתם התלמוד בסוגיות הבבלי", http://www.atranet.co.il/sf/al_titma.doc, עמ' 20 הע' 53 (עומד להופיע בדפוס).

28 ומהקשר המאמר שפרנצוס מדבר רק בבת. וראה מה שכתבתי לעיל בהערה 25.

בבכורות.²⁹ הציור דלהלן נעשה על פי שיקולים ספרותיים, שיוסברו להלן, ואני מבחין בו בין רובדי הסוגיא: דברי אמוראים והמונחים השייכים להם מודגשים, ודברי סתם התלמוד והמונחים השייכים להם מופיעים ללא הדגשה.³⁰

(א) אמ' רב אדא בר אהבה לויא שילדה בנה פטור מחמש סלעים.

(1) דאיעבר ממאן? אילימא דאיעבר מכהן ומלוי מאי איריא לויא אפילו בת ישראל נמי!
(2) אילא דאיעבר מישראל. למשפחתם לבית אבתם אמ' רחמנא!

(ב) אמ' רב פפא דאיעבר מגוי.

(1) ולא תימא אליבא דמאן דאמר אין מזהמין את הוולד.
(2) אפילו למאן דאמ' מזהמין את הולד לוי פסול מיקרי.
(ג) מר בריה דרב יוסף משמא דרבא אמ' לעולם דאיעבר מישראל.
(1) ושאי התם דאמ' קרא פטר רחם בפטר תלא רחמנא.

לפנינו סוגיא שעוסקת בפירוש דברי רב אדא בר אהבה ושני אמוראים בה מביעים את דעותיהם. ניתן מיד לראות שגם מימרת רב פפא וגם מימרת מר בריה דרב יוסף בשם רבא מקבילות הן מבחינת תוכן והן מבחינת לשון. בשתי המימרות עיסוק באותה שאלה – ממי נתעברה האישה – ובשתי המימרות קבועה אותה לשון: "דאיעברי³¹ מ . . .". לעומת זאת אין איזון כלשהו בין הדברים שבאים לאחר כל מימרא, לא בצורתם ולא בתוכנם. אחר מימרת רב פפא באים שני משפטים ולאחר מימרת מר בריה דרב יוסף משפט אחד, והרושם הוא ששני הקטעים נאמרו כהערות צדדיות ואינם מן המימרות עצמן, והם תוספות למימרות. אמנם אצל מר בריה דרב יוסף בשם רבא התוספת "ושאי התם" עוסקת בעניין הנידון בסוגייתנו – פטור מפדיון הבן לנולד מלוייה – אולם התוספת שליד דברי רב פפא, "ולא תימא", אינה עוסקת כלל בתוכן הסוגיא, ובולט יותר לעין שהיא בגדר תוספת למימרא המקורית. שכן, תוספת זו עוסקת בשיטות כשרות הנולד מייחוס תערובת לחיתון עם כוהנים, ונערכה בסגנון של "אגב אורחא". מה עוד שמימרא אמוראית הכללית שמתאר פרנצוס עצמו, שהרעיון שהוולד שנולד מנכרי הבא על בת ישראל פגום לכהונה בא בבבלי בפי בעל סתם התלמוד. שכן, הוא כותב ש"בשני התלמודים מעירים שהמכשירים, או אחדים מהם, סוברים שהוולד פגום לכהונה. אולם, הדברים נאמרים על ידי סתם הגמרא" [ההדגשה שלי – יש"מ].³² ואף לדידי, שאפשר שהמדובר הוא בדברי בעל סתם התלמוד, השיטה נמצאת דווקא ברובד הסתמאי ואין לה עדות בין אמוראי בבל. אלא שיש להוסיף לתמונה את דברי הסתם בבכורות, ובניגוד לפרנצוס שטען שהנאמר שם הוא מפי אמורא. בעלי סתם

29 ושוב על פי קטע גניזה – ראה לעיל, הע' 16.

30 ההתאמה בין המונחים והדברים שבאים לאחריהם אינה באה לקבוע שהמונחים השייכים לרובד מסוים נובעים מאותו דור דווקא, אלא יש הקבלה בסימון כדי להקל על הקורא.

31 על המילה וצורתה ראה לעיל, הע' 15.

32 ראה ש"י פרידמן, "פרק האישה רבה בבבלי בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא", מחקרים ומקורות – מאסף למדעי היהדות א (תשל"ח), עמ' 303.

33 עמ' 102; ושם בהמשך הדברים: "האמורא היחיד שנקוב בשם שתופס שיטה זו הוא רבי יהושע בן לוי". וראה לעיל בפנים מה שכתבתי בעניין זה.

התלמוד בנו אפוא דיונים, גם ביבמות וגם בבכורות, מתוך השיטה הארץ ישראלית (שמובאת ביבמות מה ע"א בשם ר' יהושע בן לוי – ראה לעיל), אלא שמתוך ההקשרים ביבמות ובבכורות – לעומת הירושלמי ושאר הבבלי – יוצא שיש פגם אף בבנים.

ד

לסיכום: מתברר אפוא על ידי הניתוח כאן שיש בבבלי, לעומת הבא בירושלמי, פגם לכהונה בבנים, כפי שטען פרנצוס. אלא שלפרנצוס שיטה זו באה רק ברובד הסתמאי ביבמות ואין לה עדות בדברי אמוראים. עתה ניתן להוסיף לתמונה את הסוגיא בבכורות, ששם עיסוק בבנים דווקא. כמו כן, אילו סברנו כמו פרנצוס שבבכורות בדברי אמורא עסיקינן, היינו סותרים את מסקנתו שאין פגם בבנים אצל אמוראי בבל, שהרי שם עיסוק בפגם בבנים דווקא (ראה לעיל). ואילו סברנו שבבכורות בדברי סתם התלמוד עסיקינן היינו סותרים את מסקנתו שיש עדות לפגם בבנים בבבלי רק בדברי הסתם ביבמות. וכבר חשו בזה העניין הראשונים. שכן, רש"י ותוספות הכירו בקושי לפרש שיש פגם בבנים בבכורות ולכן הסתמכו על השיטה שאין פגם בבנים ופירשו שבבכורות בממזרות אנו עוסקים. ולעומת זאת, הרמב"ן פירש את הסוגיא בבכורות לפי פשוטה וראה בה סיוע לשיטתו שיש פגם אף בבנים. לאור הנאמר ברי שעבודתו הקפדנית והמאלפת של פרופ' פרנצוס אפשרה עיון נוסף בשאלת מעמדם של הנולדים מנכרי וישראלית וראויה היתה לתוספת.